

MAGINOO KAHIT PA NILOKO? PAGBIBIGAY-KAHULUGAN NG MGA LALAKI SA PANGANGALIWA NG KANILANG KARELASYON (GENTLEMEN EVEN WHEN CHEATED ON? MEN'S INTERPRETATION OF BEING CHEATED ON BY THEIR ROMANTIC PARTNERS)

*Princess Lovella Maturan
Mary Angelica Bonifacio
Rashia Andrea Lubuguin*

ABSTRAK

Dahil ang Pilipinas ay isang patriyarkal na lipunan, kinikilala ng mga Pilipino ang pagiging dominante ng mga lalaki sa iba't ibang aspekto ng pakikisalamuha, mula sa gobyerno at trabaho hanggang sa pamilya at relasyon. Dahil dito, nakatuon ang mga nakaraang pag-aaral sa naratibo at karanasan ng kalalakahang sila ang may hawak ng kapangyarihan, lalo na sa usapin ng kanilang pangangaliwa—na itinuturing na mas katanggap-tanggap sa lipunan kompara sa pangangaliwa ng mga babae. Gayunpaman, madalas hindi nabibigyang-pansin ang mga pangyayaring nakukuwestiyon ang pagiging makapangyarihan ng mga lalaki, gaya ng pagtataksil sa kanila ng karelasyong babae. Nais naming tugunan sa pananaliksik na ito ang kakulangan sa literatura at kaalaman ukol sa pangangaliwa ng mga babae at kung paano binibigyang-kahulugan ng kanilang mga karelasyong lalaki ang karanasang ito. Layon din naming malaman ang kanilang paraan ng pag-igpaw at pagbangon mula sa ganitong mga karanasan. Panghuli, nais naming pagtuunan ng pansin

ang naging epekto ng pagtataksil ng kanilang kapareha sa kanilang pananaw sa sari-saring aspekto ng kanilang búhay. Kinapanayam namin ang sampung Pilipinong lalaking naninirahan sa Luzon at nakararanas ng pangangaliwa sa iba't ibang antas ng kanilang relasyon. Ang bawat panayam ay aming sinuri gámit ang Discourse Analysis upang magkaroon ng mas malalim na pag-unawa sa kanilang naratibo at malaman kung paano sumasalamin ang wikang kanilang ginamit sa kanilang pagtingin at pagbibigay-kahulugan sa kanilang dinanas. Lumabas sa pananaliksik ang sumusunod na mga tema: ang paninisi sa kaparehang babae ngunit hindi sa karibal na lalaki, ang hindi pagbanggit at hindi pagharap sa karibal, at ang pagsasawalang-bahala sa nangyari. Ang lahat ng ito ay umiikot sa konsepto ng kahihyan. Sa kanilang pananaw, ang pangangaliwa ng kanilang karelasyon ay kabawasan sa kanilang pagkalalaki. Dahil dito, ang kanilang mga aksiyon matapos ang ganitong karanasan ay nakatuon sa pagbuong muli ng kanilang reputasyon o imahen sa lipunan at sa pagbawi sa kanilang dangal at pagkalalaki.

Mga susing salita: pagkalalaki, pangangaliwa, hiya, pagsusuri ng diskurso, romantikong relasyon

ABSTRACT

Because the Philippines is a patriarchal society, Filipinos recognize the dominance of men in different aspects of interaction, from education, to work, to politics, and within smaller circles, like their families and other personal relationships. In relation to this, previous studies have focused on the narratives and experiences of men being in dominant positions, like their infidelity in relationships, which is viewed as more acceptable and common in our society in contrast to that of women's. However, the instances when men's power and dominance are challenged, like being cheated on by their female partners, have not received much attention in research. Through this study, we aim to fill the gap in the literature on women's infidelity in romantic relationships and the ways that their male partners make sense of this experience. We also seek to know their different ways of coping and how these men try to move forward from what they experienced. Lastly, we intend to know how being cheated on affected their current life views and the other facets of their life. We interviewed ten

Filipino males living in Luzon who experienced being cheated on in various types of romantic relationships. The interviews were analyzed through Discourse Analysis to have a deeper understanding of their narratives and how their use of the language reflected the ways that they view and make sense of what they experienced. The following themes emerged from our analysis: blaming only the woman who cheated but not her lover, non-confrontation and absence of the rival in their narratives, and their indifference to the situation. These themes all revolve around the concept of shame, coming from the notion that being cheated on lessens their masculinity and self-worth. Because of this belief, their actions following this experience are often focused on rebuilding their reputation in the society and recovering their honor and masculinity.

Keywords: masculinity, infidelity, shame, discourse analysis, romantic relationships

PANIMULA

Sa ating lipunan, malimit pag-usapan sa mga barkadahang lalaki ang pambababae at pangangaliwa ngunit madalang na marinig ang kuwento ng isang lalaking kinaliwa ng kaniyang karelasyon. Dahil laganap ang *machismo* sa ating kultura, normal lang na ipagyabang ng mga lalaki ang kanilang *sexual exploits* pagdating sa pangangaliwa, ngunit tila isang *taboo* na paksa ang mga karanasan ng mga lalaking kinaliwa. Sa kabilang banda, madalang maging paksa sa mga kuwentuhan ng mga babae ang panlalalaki at pangangaliwa sa karelasyon dahil salungat ito sa konsepto ng *marianismo* na dapat ay pinapanatili ng mga babae ang kanilang moral at kalinisang-puri.

Sinasalamin ng kasalukuyang literatura ang ganitong katahimikan ng ating lipunan pagdating sa mga lalaking kinaliwa at mga babaeng nangaliwa. Sa Pilipinas, may ilang pag-aaral tungkol sa pagkalalaki at pagkababae (Valledor-Lukey 2012; Rubio at Green 2009, 61-75; Aguiling-Dalisay *et al.* 2000; Liwag *et al.* 1998, 1-46), mga babaeng kinaliwa (Gonzales *et al.* 2004, 74-103), at mga lalaking nangaliwa (Aguiling-Dalisay *et al.* 1995, 143-66; Bulatao 1978, 201-23). Sa lahat ng mga ito, iisa lámang ang nakita naming pag-aaral na direktang tumatalakay sa mga karanasan ng mga lalaking kinaliwa (Beroin *et al.* 2017). Kapansin-pansin dito ang kakulangan sa literatura sa paksang ito.

Rebyu ng Literatura

Ang pangangaliwa ay ang seksuwal o emosyonal na pakikipag-ugnayan sa táong nasa labas ng primaryang relasyon (Beroin *et al.* 2017) at ang isa sa mga pangunahing dahilan ng diborsiyo sa ibang bansa (Drigotas at Barta 2001, 177-80). Bagaman walang batas ng diborsiyo sa Pilipinas at walang tiyak na pagtatalâ ng mga paghihiwalay ng mag-asawa dahil sa pangangaliwa (Gonzales 2003), ito ay tinuturing na ugat ng problema ng mga mag-asawa (Pizarro at Fernandez 2015).

Sa Pilipinas, marami táyong mga salita at termino upang tumukoy sa pangangaliwa. Nariyan ang “pakikiapid,” “pangangalunya,” “pamamangka sa dalawang ilog,” “paglalaro ng apoy,” “pagtataksil,” at “pagsusunog ng uling,” hábang ang mga babaeng nakiaapid ay tinatawag na “kabit,” “kulasisi,” at “kerida” (Alano 1994, 59-103). Samantala, ang mga lalaking kinaliwa naman ay sinasabing “natorotot,” “na-*pendejo*,” “naisahan,” at “naiputan sa ulo.” Makikita sa mga ito na maraming termino para sa babaeng kabit ngunit wala para sa lalaking kabit. Para naman sa mga lalaking kinaliwa, ang mga terminong ginagamit ay tíla may halong pangungutya sa kanilang pagkalahaki.

Madalas mabigyang-pansin ang pambababae, pagkakaroon ng kabit o kerida, at pangangaliwa (Aguiling-Dalisay *et al.* 1995, 143-66; Bulatao 1978, 201-23). Ang pangangaliwa ng lalaki ay itinuturing na natural at isang tatak ng pagiging macho (Pe-Pua 1990, 75-85). Samantala, ang pangangaliwa naman ng babae ay kasuklam-suklam para sa ating lipunan. Sa pag-aaral ni Alano (1994, 59-103), ang mga kerida ang mas kinamumuhian kaysa sa kalalaking nangangaliwa. Kababaihan rin ang madalas pagbalingan ng gálit at paninisi samantalang ang kalalakhian ay pinagbibigyan at pinatatawad. Gayundin, sinabi ni Ventura (1981) na kinakaawaan ng ating lipunan ang mga lalaking kinaliwa at niwan ng kanilang karelasyon.

Isa sa mga sistemang patuloy na nagpapasákit sa mga tao ay ang patriyarkal na ideyolohiyang nakaapekto sa halos lahat ng bagay na may kaugnayan sa kababaihan, kalalakhian, at ang kanilang relasyon (Aquino 2019). Sinasabi rin na ang opresyong dinaranas ng mga tao ay dahil sa patriyarkal na pag-iisip na ang pisikal na kalakasan at kapangyarihan ng kalalakhian na pumapaibabaw sa kababaihan. Bukod sa paniniwalang ang patriyarka ay isa sa mga lagapan (at kadalasang pailalim) na sistema sa kasaysayan ng

opresyon sa sangkatauhan, sinasabi ring maaaring patago itong maihayag sa pagpapakita ng labis-labis na magandang katangian ng kalalakhian (*aggrandized masculinity*) sa mata ng ibang tao (Tong 2009; Pineda-Ofreneo *et al.* 1997).

Dahil sa patriyarkal nating kultura, mas binibigyan ng halaga at pribilehiyo ang kalalakhian kaysa sa kababaihan at iba pang mga kasarian. Ang ilang halimbawa ng *double standard* na bunga ng patriyarka ay ang *gender pay gap* at akses sa mas mataas na edukasyon (Alcantara 1994), pati na rin ang mas malala na parusang natatanggap ng kababaihan kaysa sa kalalakhian sa usapin ng pangangaliwa (Rusbult *et al.* 1994). Ang pagkakaroon ng pribilehiyong tulad ng mga ito ay mas nagpapatibay ng dominanteng posisyon ng kalalakhian. Maiuugnay dito ang nabanggit sa pag-aaral ni Santiago (1975) na mas nakatataas ang lalaki dahil silá ang makapangyarihan hindi lámang sa lipunan, kung hindi pati na rin sa loob ng bahay. Silá ay itinuturing na dominante at makapangyarihan, habang ang babae, kahit anong gawin niya, ay itinuturing na mahina, nakadepende, at sunod-sunuran sa mga lalaki (Aguiling-Dalisay *et al.* 1995, 143-66; Pe-Pua 1990, 75-85). Bílang haligi ng tahanan, ang mga lalaki ang inaasahang maging tagatustos at tagapagpasiya sa pamilya, samantalang ang mga babae ay inaasahang nakatuon lámang sa mga anak at sa bahay (Aguiling-Dalisay *et al.* 2000).

Sa usapin ng hindi pagkakapantay-pantay ng mga kasarian at seksuwalidad sa lipunan, madalas ding natatalakay ang konsepto ng *hegemonic masculinity*. Ito ay isang "*pattern of practice*" o mga kagawian na inuugnay sa pagkalalaki (Connell at Messerschmidt 2005). Nakapaloob sa konseptong ito ang pagkakaroon ng iba't ibang uri ng pagkalalaki. Ang *hegemonic masculinity* ay maaaring hindi tumukoy sa pangkaraniwang anyo ng pagkalalaki o paraan ng kanilang pamumuhay ngunit ito ang nagiging pamantayang pagkokompara sa katauhan at katayuan ng isang lalaki. Kinikilala rin na ito ay hindi nakakamit sa pamamagitan ng dahas, bagkus ay napagtibay ng mga kagawian, paniniwala, at pagturing sa kalalakhian sa ating lipunan.

Sa mga nakaraang pag-aaral nina Pingol (2000), de Castro (1995) at Tan (1989), natalakay ang iba't ibang uri ng pagkakilalaki sa Pilipinas. Ayon kay de Castro (1995), ang iba-ibang depinisyon ng konseptong ito ay tila ba magkakasalungat at maaaring hindi eksklusibong maiuugnay sa isang kasarian lamang. Halimbawa, kung ang pamantayan natin ng pagiging lalaki ay ang kanilang ari,

hindi nitó nasasakop ang mga transsexual at transgender. Kung ang basehan naman ay ang pagiging pangunahing tagapagtaguyod at tagatustos sa pamilya, maaari rin naman itong gampanan ng isang babae, patunay na hindi dapat nakaatas sa mga lalaki lámang ang responsabilidad na ito. Samakatwid, ipinapakita rito na hindi lámang iisa at hindi *clear-cut* ang depinisyon ng pagkalalaki at pagiging lalaki sa Pilipinas.

Maaari ring magbago ang pagkakakilanlan at depinisyon ng mga lalaki sa pagkalalaki batay sa sitwasyon na kanilang nararanasan. Sa pag-aaral ni Pingol (2000), natuklasan na ang mga asawang lalaki ng mga babaeng nagtatrabaho sa isang bansa ay bumuo ng bagong katauhan o pagtingin sa sarili na taliwas sa tradisyonal na depinisyon ng pagkalalaki at papel ng isang lalaki sa pamilya. Dahil silá ang naiwan sa kanilang mga anak, inako nilá ang *nurturing role* o ang mga responsabilidad na madalas iniuugnay sa pagiging ina tulad ng pag-aalaga sa mga anak at pananatili sa bahay. Sa kabila ng *role reversal* na ito, naghahanap pa rin ang mga lalaki ng paraan upang magkaroon ng kontrol sa sitwasyon na kanilang kinabibilangan—maaaring sa anyo ng takot ng o respeto mula sa ibang tao. Ilang halimbawa ay ang pagkakaroon ng kontrol sa mga nangyayari sa kanilang pamamahay o pambababae. Sa paraang ito, maituturing pa rin nila na silá ang dominante kahit ang sitwasyong kanilang kinabibilangan ay salungat sa kanilang orihinal na pagtingin sa pagkalalaki at tradisyonal na pamantayan ng lipunan sa pagkalalaki.

Bagaman hindi iisa ang depinisyon ng pagkalalaki sa isang lipunan, may isa pa ring nangingibabaw o itinuturing na *exemplar*. Ito ay ang imahen ng isang lalaki na macho (Pe-Pua 1990, 75-85), dominante sa isang relasyon at bawat sitwasyon, haligi ng tahanan, hindi nagpapakita ng emosyon (Aguiling-Dalisay *et al.* 2000), at may kakayahang suungin ang bawat pagsubok na kaniyang nararanasan (Liwag *et al.* 1998, 1-46). Dahil dito, nakahilig ang mga pag-aaral sa pagiging dominante ng kalalakihan—ang mga pangyayari kung kailan nakikita ito—at ito ang nagpapanatili ng kanilang kapangyarihan. Dahil din dito, hindi nabibigyang-pansin ang mga pangyayaring nakukuwestiyon ang pagiging makapangyarihan ng isang lalaki, lalo na sa mga bagay na siya ang inaasahang dominante—tulad ng mga relasyon at pangangaliwa.

Ang reaksiyon ng mga lalaki kaugnay ng pangangaliwa ng kanilang karelasyon ay nag-uugat sa ganitong *dynamics* ng lipunang kanilang kinabibilangan. Ang gálit at agresyon ay posibleng paraan

upang makabawi sa pagbabà ng kanilang reputasyon matapos pagtaksilan (Vandello at Cohen 2003, 997). Mula naman sa ebolusyong pananaw, itinuturing ng kalalakihan na katunggali ang *third party* dahil iisang babae ang kanilang pinag-aagawan. Dahil dito, karahasan ang kanilang sagot upang mapatunayan na nakahihigit silá sa kanilang karibal (Johnson *et al.* 2007, 345-51).

Taliwas sa agresibong aksiyon ng mga lalaki, ang kanila namang *coping mechanism* laban sa negatibong karanasan ay ang pagiging tahimik, pagkimkim ng kanilang nararamdaman, at pag-iwas sa problema (Matud 2004, 1401-15). Sa mga nakaraang pag-aaral, *detachment at emotional inhibition* ang ilan sa paraan ng lalaki upang makausad sa isang masamang sitwasyon (Matud 2004, 1401-15).

Mahalaga ring mapag-usapan ang konsepto ng *mate value*—ang pagtingin sa sarili bilang mas nakahihigit at mas kanais-nais na karelasyon kaysa sa ibang tao sa kanilang paligid, sa pisikal o ibang aspekto man ng kaniyang pagkatao (Phillips 2010). Ang koseptong ito ay maiuugnay rin sa pananaw ng isang tao sa kaniyang pagiging kaakit-akit bilang isang potensiyal na asawa kompara sa iba pang mga tao (Shackelford, Buss at Benett 1997, 7-25). Sinasabi rin sa mga pag-aaral na ito na mas nakararamdam ang mga lalaki ng gálit at indignasyon sa pangangaliwa ng kanilang karelasyon kung silá ay may mataas na *mate value* dahil iniisip niláng mas nakaaangat silang opsiyon bilang kapareha at hindi nilá inaasahang ipagpapalit silá ng kanilang karelasyon (Phillips 2010; Shackelford, Buss at Bennett 1997).

Importante rin ang usapin ng hiya sa paksa ng pangangaliwa. Sa pag-aaral ni Bulatao (1964), ibinahagi niya kung paano nakaaapekto ang hiya sa kilos, damdamin, at pananaw ng indibidwal, lalo na't ang hinahamon ng hiya ay ang sarili (*ego*) at pagpapahalaga sa sarili (*self-worth*) ng isang tao. Ayon kina Clemente, Galang, at Arpon (2017), maaaring maranasan ng isang tao ang hiya kung siya ay may nagawang mali sa kaniyang sarili o kung matuklasan ng ibang tao ang kaniyang kahinaan. Sa oras na matuklasan ng iba ang nakahihiyang karanasan ng isang tao, maaari siyang maging tumpalan ng tukso at pang-aalipusta ng iba (Bulatao 1964). Sa diskusyon ng kasalukuyang pag-aaral, madadalumat kung paano nakasentro sa kahihiyang mga kuwento ng pangangaliwang naranasan ng mga kalahok.

Layunin ng Pag-aaral

Bagaman mayroon nang nakalatag na mga pag-aaral tungkol sa pangangaliwa, malaki pa rin ang pagkukulang sa pagsusuri ng mga karanasang ikinuwento mismo ng mga lalaking kinaliwa ng kanilang karelasyon. Nilalayan naming matugunan ito sa pamamagitan ng pagsusuri sa kanilang mga kuwento at paraan ng pagbabahagi ng kanilang karanasan. Sa pagpapalawak ng kaalaman tungkol dito, mas magiging malinaw ang ugnayan at pakikipagtagisan ng lalaki at babae sa isang romantikong relasyon sa konteksto ng lipunang Pilipino, at mauunawaan ang aktuwal na representasyon ng mga lalaki sa kanilang sarili bilang karelasyon at bilang lalaki. Kinikilala namin bilang mananaliksik ang posibleng epekto ng aming kasarian sa resulta ng pag-aaral na ito. Dahil pawang mga babae ang mananaliksik, maaaring may mga karanasan, paksa, at temang hindi nabanggit at natalakay sa aming mga panayam.

METODO

Kalahok

Binubuo ang mga kalahok ng sampung Pilipinong lalaki na pinagtaksilan ng kanilang karelasyong babae sa loob ng isang heterosexual at *committed* na relasyon. Nag-anyaya kami ng mga kalahok gamit ang aming *personal networks* at ang Facebook na naging daluyan ng aming panawagan. Ang aming mga kalahok ay mula sa tatlong magkakaibang rehiyon sa Luzon at may edad 19 hanggang 61 taóng gulang. Apat lámang sa kanila ang kasal sa mga babaeng nangaliwa habang anim naman ang hindi kasal. Ngunit, lumabas sa aming pagsusuri na may tatlong hatian ang estado ng relasyon ng aming mga kalahok: kasal, hindi kasal ngunit tumirá sa iisang bahay kasama ang karelasyon o *“live-in”*, at hindi kasal at hindi rin nagsama sa iisang bahay. Ang apat na ikinasal at tatlong nag-*live-in* ay may anak sa kanilang karelasyon, samantalang ang tatlo namang hindi kasal ay walang anak. Sa kasalukuyan, lahat ng mga kalahok ay tuluyan nang hiwalay sa karelasyong nangaliwa sa kanila. Makikita sa Talahanayan 1 ang kompletong *demographics* ng mga kalahok.

Pamamaraan

Talahanayan 1: *Demographics* ng mga kalahok

Alyas	Edad	Civil Status	Tagal ng relasyon	Bilang ng pagkakataon na nahuling nangaliwa ang karelasyon	Bilang ng anak
Onyok	45	Kasal	12 taon	4	2
Mark	19	Hindi kasal	3 buwan	2	0
Benjie	50	Kasal	8 taon	1	2
Tito	61	Kasal	17 taon	1	5
Pete	26	Kasal	3 taon	1	1
Jake	24	Hindi kasal (live-in)	6 taon	3	1
Rody	19	Hindi kasal	2 taon	1	0
Danilo	28	Hindi kasal	2 taon	2	0
Butch	40	Hindi kasal (live-in)	10 taon	1	3
Larry	30	Hindi kasal (live-in)	1 taon	Hindi mabilang sa dami ng pagkakataon	1

Kinalap ang mga kuwento ng aming mga kalahok tungkol sa kanilang karanasan gámit ang mga *semi-structured* na panayam. Bago simulan ang panayam, binigyan silá ng *informed consent form* upang malaman nilá ang kabuoang paksa ng aming pag-aaral, ang kanilang mga karapatan bilang mga kalahok, at ang *ethical standards* na sinunod namin upang matiyak ang kanilang kapakanan tulad ng pagpapanatili ng *anonymity* at *confidentiality* ng anumang impormasyon na makapagtutukoy sa kanila. Ang lahat ng mga panayam ay nirekord para sa transkripsiyon.

Nagtagal ang bawat panayam mula tatlumpung minuto hanggang dalawang oras ($M=50$ minuto). Nahahati ito sa tatlong bahagi: (1) ang kanilang karanasan sa pangangaliwa ng kanilang karelasyon, mula sa daloy ng kanilang relasyon hanggang sa puntong nalaman nilá ang tungkol sa pangangaliwa at sa pagtatapos ng relasyon; (2) ang kanilang paraan ng pag-cope; at (3) ang mga pagbabago ng kanilang pananaw sa iba't ibang aspekto ng kanilang búhay bunga ng karanasang ito.

Matapos ang mga panayam, ginawan namin ng transkripsiyon ang bawat isa. Sinuri namin ito gámit ang *KJ Analysis* (Kawakita 1991; Scupin 1997). Aming pinangkat ang mga pahayag na may magkakaparehong idea. Bukod rito, nagsagawa kami ng *discourse analysis* (DA) upang magkaroon ng mas malalim na pag-unawa sa nilalaman at sa kanilang paraan ng pagkukuwento (Gee 2014). Sa pamamagitan ng ganitong analisis, nagawa naming himayin ang mga relasyon ng lakas, kontrol, at kapangyarihan na nasasalamín sa wikang ginamit ng mga kalahok. Nasuri rin ang panlipunang konteksto kung saan nakaangkla ang produksiyon at paggamit ng wika, at sa mga proseso at estruktura na nag-iimpluwensiya sa paraan ng paggamit at pagbibigay-kahulugan sa ginagamit na wika (Fairclough at Kress 1997).

Gumamit din kami ng kritikal na lente upang magkaroon ng mas malalim na paghihimay, pagsusuri, at pagtatagni-tagni ng mga elementong umiikot sa aming paksa. Ang pagkakaroon ng kritikal na pananaw sa pananaliksik ay mahalaga lalo na sa pagsusuri ng mga konseptong may kaugnayan sa kasarian, patriyarka, at seksuwalidad (Nast 1994, 54–66). Dahil dito, tinutugunan namin ang pangangailangan ng aming paksa na magkaroon ng mas malalim na pag-unawa sa pagkalalaki at pagkababae ng mga Pilipino kaugnay ng mga karanasan ng mga lalaking kinaliwa ng kanilang karelasyon.

RESULTA AT DISKUSYON

Sa pagkukuwento ng mga kalahok tungkol sa pangangaliwa ng kanilang karelasyon, naunawaan namin ang kanilang mga istorya, mula sa simula, naging takbo, at pagtatapos ng kanilang relasyon hanggang sa panibagong yugto ng kanilang búhay romantiko at mga pagbabago sa kanilang pananaw sa búhay at pag-ibig bunsod ng nangyari sa kanila. Sa pagsiyasat sa mga salaysay ng aming mga kalahok, nabuo namin ang sumusunod na mga tema: ang masamang babae at maginoong lalaki, pagkawala sa istorya ng karibal na lalaki, at pagsasawalang-bahala sa nangyari. Ang lahat ng ito ay umiikot sa konsepto ng kahihyan na nag-uugat sa kanilang pagkalahok at reputasyon sa lipunan.

Sadyang magkakaiba ang mga naging karanasan ng mga kalahok kaugnay ng pangangaliwa ng kanilang karelasyon. May relasyong tumagal ng tatlong buwan lámang; mayroon namang inabot ng labimpitong taon. May mga kalahok na tinapos agad ang relasyon matapos ng unang beses na nalaman nilá ang pangangaliwa ng kanilang karelasyon, samantalang may mayroong hinayaang paulit-ulit siláng pagtaksilan ng kanilang karelasyon bago silá magpasiyang makipaghiwalay. May mga kalahok na *naka-move on* na sa kanilang karanasan at mayroong mga kasalukuyan pa ring *nagmo-move on*. Gayunpaman, ang kanilang mga naging karanasan ay may mga tema pa ring paulit-ulit na umusbong sa kanilang mga kuwento. Ano man ang estado ng kanilang naging relasyon, gaano man katagal ang mga ito, at ano man ang naidulot ng kanilang karanasan sa kanilang pagkatao ay iisa lámang ang lumitaw na diskurso sa kanilang pagsasalaysay.

Ang masamang babae at ang maginoong lalaki

May pagkukulang ako pero . . .

Walang romantikong relasyon ang hindi nagkaroon ng kahit anong problema at aminado naman ang mga kalahok sa bagay na ito. Pinagtuunan namin ng pansin ang mga problemang sa tingin nilá ay naging dahilan ng pangangaliwa ng kanilang karelasyon. Sa kanilang pagkukuwento, inamin ng ilan na sila ay may mga pagkukulang sa kanilang relasyon, tulad ng kakulangan sa oras para sa karelasyon, kawalan ng trabaho, at problemang pinansiyal. Ayon sa kanila, maaaring ito mga ang nag-udyok upang silá’y pagtaksilan ngunit hindi ito sapat upang silá ay kaliwain ng mga ito.

Masasalamín ito sa karanasan ni Danilo, kinaliwa ng kaniyang kasintahan. Kuwento niya, “She was young, I was old. . . . Problem n’ya is wala ako masyadong time for her. . . . I know I have misgivings pero I didn’t—I don’t think my misgivings will in any way be enough for her to cheat on me.”

Narito naman ng salaysay ni Pete, may isang anak sa asawa niyang nangaliwa, “Dati wala akong oras e. ‘Yung oras ko lang trabaho . . . kasi marami kasi akong binubuhay dati e. Andiyan pa ‘yung magulang niya, pinapag-aral ko pa ‘yung kapatid niya, binibigyan ko pa ng gamot yung lola niya, tapos eh sakín pa humihingi ng pagkain ‘yung mga magulang niya”

Ang pagtingin nilá na ayos lámang na mawalan ng oras para sa kanilang karelasyon kung ito naman ay iginugugol nilá sa pagtatrabaho ay maaaring maiugnay sa konsepto ng pagkamaginoo. Ayon kay de Castro (1995), maginoo ang isang lalaki kung siya ay naghahanap-búhay at may malasakit sa kapakanan ng kanilang pamilya. Ngunit, ang ganitong pagtingin ay nakapagpapatibay din sa sistema ng patriyarka na ang lalaki ay pinalilitaw na tagapagligtas ng babae, o sa sitwasyon ni Pete, ng pamilya ng kaniyang karelasyon.

Ayon sa pag-aaral nina Rubio at Green (2009, 61–75), ang pagtatanggol nina Danilo at Pete sa kanilang kakulangan sa oras dahil sa trabaho ay konektado sa pananaw ng mga lalaki na dapat silá ay responsable at nakatuon sa ikabubuhay ng kanilang pamilya. Ang pagiging mabuting haligi ng tahanan ay ang pinakamataas na batayan ng pagkalalaki sa ating lipunan (Aguiling-Dalisay et al. 2000). Kaugnay nitó, hindi naging angkop ang pangangaliwa sa sitwasyong nagtatrabaho ang lalaki dahil sinasabing ang pagiging hindi matulungin at hindi maingat sa pera ang isa sa mga dahilan ng hiwalayan ng mag-asawa (Amato at Rogers 1997).

. . . at higit sa lahat, hindi ako nananakit

Nang aming suriin ang aming nakalap na datos, naging isang malaking palaisipan sa amin kung bakit kusang ibinigay ng ilan sa mga kalahok ang impormasyong hindi nilá kailanman sinaktan ang kanilang karelasyon kahit na hindi naman namin ito itinanong. Nang tanungin si Onyok kung ano ang tingin niya sa kaniyang asawa matapos niyang matuklasan ang pangangaliwa nitó, sagot niya, “S’yempre minsan sa galit mo, mamumura mo rin. ‘Yun lang. Pero pananakit, hindi ko nasaktan ‘yun.” Sa pagkukuwento naman ni

Pete tungkol sa kaniyang reaksiyon sa pangangaliwa ng kaniyang asawa, binanggit niyang, “Sa galit ko, umalis ako. Baka masaktan ko pa siya. E ako, sa buong buhay namin, nagsama kami, hindi ko pa siya—kahit minsan, hindi ko siya nasaktan o kaya nasampal.”

Ang mga pananaliksik tungkol sa pananakit sa babae, partikular sa asawa o karelasyon, ay maiuugnay sa pananaw ng mga Pilipino sa pagkalalaki o pagkababae ayon sa isang patriyarkal na lipunan (Alcantara 1994, 94). Natagpuan sa pag-aaral ni Pingol (2000, 132) na isang paraan ng pagkuha ng respeto ng iba at pagpapakita ng pagkalalaki ng isang lalaki ay ang paggamit ng takot at pagiging marahas. Sa ating bansa, ang mga lalaki ay itinuturing na makapangyarihang pinuno ng pamilya, na siya ang tagapagpasunod, at kung minsan ay nagpaparusa ng kaniyang asawa (Alcantara 1994, 96-101 109). Ayon sa *Department of Social Welfare and Development* (2012), ang ganitong pamantayan sa ating lipunan ang nagbibigay ng kapangyarihan sa paniniwalang dapat dominante ang mga lalaki at ang mga babae ay sunod-sunuran lámang sa kanila. Dahil dito, ang pang-aabuso sa babae sa loob ng isang relasyon ay nabibigyang-katwiran bilang paraan upang manatili ang pagiging dominante ng lalaki at masunurin ng babae (Lustre 2010). Sa pag-aaral nina Vandello at Cohen (2008 652-67), natuklasan na ang pang-aabuso ng mga lalaki sa kanilang karelasyon ay isang paraan upang mapaangat muli ang kanilang reputasyon at pagkalalaki na nasira dahil sa pangangaliwa ng babaeng kapareha. Gayunpaman, ang pagkilos ng gobyerno laban sa pang-aabuso sa kababaihan ay nakatutulong upang sugpuin ang ganitong pananakit. Dahil sa ganitong pagkilos, ang mga lalaking nananakit at nang-aabuso ng kababaihan ay nagiging masama at kapintas-pintas sa mata ng lipunan.

Marahil ito ang dahilan kung bakit kusang ibinahagi ng mga kalahok na kailanman ay hindi nilá nasaktan ang kanilang karelasyon, taliwas sa mga naunang pag-aaral na katanggap-tanggap na dahilan ang pangangaliwa ng karelasyon upang maging daan sa pang-aabuso sa kanila. Iniiwasan niláng maiugnay ng iba ang pananakit na ito bilang rason ng pangangaliwa ang kanilang kapareha dahil ayaw nilang maipinta bilang masamang karelasyon. Maiuugnay rin ito sa naunang *sub-theme* na ipinahihiwatig ng mga kalahok na sa kabila ng kanilang mga pagkukulang ay naging mabuti pa rin silang karelasyon. Para sa kanila, ang pananakit lámang sa kapareha ang tanging matibay at makatarungang dahilan upang silá ay pagtaksilan. Dahil hindi nilá ito ginawa, hindi nararapat na silá’y pagtaksilan.

Hindi lang talaga siya nakontento

Sa ganitong diskurso na ipinahihiwatig na may kakulangan nga ang mga kalahok ngunit bumabawi naman silá sa ibang aspekto. Hindi ang mga pagkukulang nilá ang naging pangunahing dahilan ng pagtataksil ng kanilang karelasyon. Bagkus, sa pamamagitan ng kanilang paraan ng pagkukuwento ay ipinakita niláng ang kanilang karelasyon ang talagang may kasalanan sa nangyari.

Nangingibabaw sa diskurso ng mga kalahok na ang pangunahing dahilan ng pangangaliwang kanilang karelasyon ay ang pagiging mapaghanap ng babae at ang hindi niya pagiging kontento sa relasyon. Ika nga ni Rody, "Hindi naman siya hahanap ng iba kung kuntento siya sa kung anong mayroon siya ngayon."

Isa pang aspekto ng hindi pagiging kuntento ng babae sa kwento ng mga kalahok ay ang mga pasaring nila tungkol sa pakikipagtalik. Sa pagkukuwento ni Onyok, ininda niya ang mga sinabi noon ng kaniyang mga kaibigan tungkol dito, tulad ng "Baka hindi ka magaling sa . . . sex," at "Mahina ka e, wala kang mga exhibition." Maiuugnay rin dito ang nasabi ni Danilo, "She still loves me. But, she wanted to experience this other guy . . ."

Ang pag-iisip ng mga kalahok na may kinalaman ang pagtatalik sa pangangaliwa ng kanilang karelasyon ay alinsunod sa mga nakaraang pag-aaral na ang seksuwal na aspekto ng pangangaliwa ay mas hindi katanggap-tanggap para sa kalalakihan kaysa sa emosyonal na aspekto nitó (Shackelford *et al.* 2002, 299-307). Mas nagpapahiwatig ng pagseselos ang mga lalaki patungkol sa seksuwal na gawain ng kanilang mga karelasyon kompara sa emosyonal na pangangaliwa ng mga ito. Ipinakikita ng mga kalahok na masama ng kanilang karelasyon dahil hindi silá nakontento sa seksuwal na aspekto ng kanilang pagsasama.

Makikita sa mga ito na hindi masyadong pinagtuunan ng pansin ng mga kalahok ang kanilang mga sariling kakulangan at kapintasan. Ang tanging sinisisi nilá ay ang kanilang karelasyon—na silá ay malandi, mapaghanap, at hindi marunong makontento. Maaaring ang indignasyon na naramdaman ng mga kalahok ay may kinalaman sa pagtingin nila sa kanilang *mate value*. Gaya ng nabanggit nina Shackelford, Buss at Bennett (1997) at Phillips (2010), kung mataas ang kanilang pagtingin sa kanilang *mate value* ay mataas din ang nibel ng mararamdamang indignasyon at gálit kapag nalamang kinaliwa silá dahil hindi nilá inaasahang

ipagpapalit silá sa iba. Para sa mga kalahok, silá ay may mataas na *mate value* dahil silá ay tapat, hindi nananakit, at pursigido sa trabaho, kaya hindi na dapat naghanap pa ng iba ang kanilang karelasyon. Makikita ito sa paglalarawan ni Larry sa lalaking ipinalit sa kaniya, “[Nagba]banda lang ‘yun. . . . Kumbaga, walang future, gano’n. Masarap lang kasama dahil may thrill, pero at the end of the day, walang mapo-provide.” Inilarawan din ito ng mga sinabi Onyok:

Ang sa akin lang, sana kung nangaliwa ka sana ‘yung talagang maipagmamalaki mo ‘yung lalaki. ‘Yung bubuhayin ka’t gagawin kang prinsesa para hindi masyado masakit. Eh ang problema factory worker lang din na katulad mo. Sana nga kung ‘yan ay doctor baka magpasalamat pa ako dun sa lalaki... kaso factory worker.

Ang bawat diskurso ay laging nagtatapos sa idea na ang mga babae ang tunay na may sala. Ang kakulangan ng presensiya ng karibal sa kanilang mga naratibo at ang pagturing sa kanilang mga nagawa bilang sakripisyo ay pagpapahiwatig na ang tanging dahilan kung bakit nangaliwa ang kanilang karelasyon ay dahil hindi ito nakontento.

Sa pag-aaral ni Alano (1994, 59–103), nabanggit na ang isa sa mga dahilan ng pangangaliwa ng lalaki ay ang pang-aakit ng *querida*. Dahil dito, ang kabit ay itinuturing na immoral at maninira ng relasyon o pamilya ng lalaki. Makikita rito na maski ang babae ang nangaliwa o kinaliwa, siya pa rin ang ipinipinta ng mga lalaki bilang nagkasala at masama.

Pagkawala sa istorya ng karibal na lalaki

Bahala na siya . . .

Marami sa mga kalahok ang hinayaan na lámang ang kanilang karelasyon. Hindi na sila naghabol, nakipagnegosasyon, o nagbigay ng pangalawang pagkakataon. Ayon nga kay Onyok, “Iba talaga kapag mahal mo. Papabayaang mo na lang.”

Sa unang tingin, makikita ang pagpaparaya sa kanilang karelasyon bilang isang patunay ng kanilang pagmamahal. Masasalamatin ito sa mga sinabi ni Pete, “Sa sobrang mahal na mahal ko ‘yung asawa ko . . . kaya ko siya pinalaya dahil ayaw ko siyang makulong na nagsasama nga kami pero hindi naman siya masaya.”

Ipinakikita ng mga halimbawang ito na silá ay mabuti at maginoo dahil nagawa niláng palayain ang kanilang mga karelasyon. Gusto niláng sabihin na isinasabuhay nilá ang tanyag na kasabihang, “Kung mahal mo, palayain mo.”

Sa perspektibo ng pagpapalaki sa mga lalaki sa Pilipinas, ito ay binibigyang-kahulugan bilang pagrespeto sa desisyon ng babae at pagiging galante (Rubio at Green 2009, 61–75). Hindi nilá maaaring igiit ang kanilang gusto kung salungat ito sa sinabi ng babae, karelasyon man o kamag-anak.

Ngunit sa mas malalim na pagsusuri ng kanilang diskurso, ang pagpapalaya nilá sa kanilang karelasyon ay sumasalamin pa rin sa mataas na pananaw ng mga kalahok sa kanilang *mate value*. Natagpuan sa isang pag-aaral na ang mga indibidwal na may mataas na *mate value* ay maiimpluwensiyahan upang makipaghiwalay sa kanilang karelasyon at maghanap ng ibang alternatibo kaysa magpatawad at makipag-ayos (Phillips 2010). Ang pagpapalaya rin ng mga kalahok sa kanilang karelasyon ay sumasalamin sa pagtingin nilá sa kanilang pagkalalaki, na dapat silá ay hindi nagpapakita ng emosyon at hindi umaasa sa iba (Aguiling-Dalisay et al. 2000). Ang mga katangiang ito ay ipinamalas ni Benjie nang sabihin niyang, “Kasi mahirap naman ‘yung hahabulin mo pa. E ‘di ibig sabihin, wala ka nang makuhang babae.”

Bakit pa?

Karamihan ng mga kalahok ay pinagpasiyahanang hindi na kausapin pa ang kanilang karibal na lalaki. Ayon sa kanila, dahil pinalaya na nilá ang kanilang karelasyon ay wala nang dahilan upang komprontahin pa ang lalaking *third party*. Sabi ni Benjie, “Hindi ko na siya para pa kausapin . . . kasi ‘pag kinausap mo ‘yung lalaki, parang, ibig-sabihin, may gusto ka pa sa asawa mo.” Muli, ito ay pagpapakita ng indignasyon kaugnay ng pangangaliwa ng kanilang karelasyon. Maaari itong tingnan bilang pagpapakita ng paninindigan (Rubio at Green 2009, 61–75)—na hindi na nilá guguluhin ang babae at ang bago nitóng karelasyon.

Ang isa pang paliwanag sa ganitong desisyon ng mga kalahok ay nag-uugat pa rin sa kanilang pagkalalaki. Dahil pinapaniwalaan niláng ang mga lalaki ay hindi dapat nagpapakita ng emosyon (Liwag et al. 1998, 1–46; Aguiling-Dalisay et al. 2000; Valledor-Lukey 2012), pinili ng mga kalahok na hindi na mag-aksaya pa ng oras at emosyon sa pagharap sa kanilang karibal. Para sa

kanila, ang pagkompronta sa *third party* ay pagpapakita na mahal pa nilá at gusto pa niláng bawiin ang kanilang karelasyon, at ito ang ayaw niláng isipin ng iba. Ang pag-iwas sa kumprontasyon ay paraan din upang maprotektahan ng mga lalaki ang kanilang ego. Kung hindi niya haharapin ang karibal, hindi siya tahasang maikukompara at hindi mapatutunayang siya ay may pagkukulang na kayang punan ng iba.

Ayoko ng away

“Aawayin ko ‘yung lalaki–hindi ako gano’n,” sabi ni Benjie. Sa mababaw na pagsusuri ng ganitong pangungusap, marahil ay mawawari ito bilang isa na namang pagpapamalas ng pagiging maginoo ng mga kalahok. Silá na ang mismong iiwas sa posibleng gulo na mangyayari kung silá man ay magkakaharap. Ayon naman kay Rody, “Kinausap ko. Kinonfront ko ‘yung lalaki. Di ko naman siya inaway.” Sa cellphone lámang silá nagkausap, tulad ng ginawa ng ilang mga kalahok, at walang pag-aaway na nangyari.

Kung ito ay bibigyang-kahulugan mula sa ebolusyonyong pananaw, madalas ang tunggalian ng mga lalaki bilang magkakumpitensiya para sa iisang babae (Maccoby at Jacklin 1978). Dahil dito, inaasahan na mataas ang agresyon ng kalalakihan tungo sa karibal nila (Paul *et al.* 1993, 401-20), partikular sa mga karibal na nang-agaw sa kanilang karelasyon (Miller at Maner 2008). Dahil ang pangangaliwa ng karelasyon ay nagdudulot ng pagbaba ng *mate value*, reputasyon, at antas ng pagkalalaki (Buss 2002, 23-29), ang agresyon ay isang estratehiya upang maiangat muli ang kanilang pagtingin sa sarili at upang maging mas dominante silá laban sa ibang mga lalaki (Johnson *et al.* 2007, 345-51).

Taliwas sa mga ito ang kuwento ng mga kalahok. Ang isang paliwanag kung bakit ganito ang laman ng kanilang naratibo ay maiuugnay sa pag-aaral nina Paul at mga kasama (1993, 401-20) na sinasabing kahit na mataas ang nibel ng agresyon ng mga lalaki, ito ay nása isip lamang nilá at hindi isinasakatuparan ang anumang marahas na balak laban sa karibal na lalaki. Sinasabi ring madalas maisip ng kalalakihan ang idea ng agresyon patungkol sa galit at selos ngunit bihira niláng aksiyonan ito (White at Mullen 1989). Ipinapahiwatig ng mga pag-aaral na ito na bagaman ang mga idea ng agresyon ay nakatuon sa lalaking karibal, ang galit at paninisi naman ay mas nakabaling sa kanilang karelasyon. Ipinapakita rito ang pagpapanatili nilá ng magandang imahen sa lipunan–ang nasaktan ngunit nanatiling mapagbigay, ang pasensiyoso at

mapagtimping lalaki (Rubio at Green 2009, 61-75).

Ang hindi pagharap ng mga kalahok sa kanilang karibal ay maaari ring mag-ugat sa ugaling Pilipino, partikular na ang konsepto ng kahihyan kaugnay ng konsepto ng pagkalalaki. Sa mata ng lipunan, nababawasan ang pagkalalaki ng kalalakahang iniwan ng kanilang asawa (Ventura 1981). Inisip niláng mas lalong mababawasan ang kanilang pagkalalaki kapag susugurin nila ang *third party*. Malaking banta ito sa kanilang pagkalalaki at mas magmumukha siláng kawawa kung ipinaglaban pa nilá ang kanilang karelasyon.

Pre, hindi mo kasalanan

Sa kabuoan, ang pagkawala sa istorya ng karibal na lalaki ay isang pagpapatunay na hindi sinisisi ng mga kalahok ang kanilang karibal dahil ang iniisip niláng ang may kasalanan ay ang kanilang karelasyon lámang. Dahil dito, hindi na silá gumawa ng kahit anong aksiyon laban sa kanilang karibal, salungat sa likás niláng pagpapahalaga sa kanilang lakas, kapangyarihan, pagiging dominante. Muli, isa itong pagpapakita ng unang tema na ang babae lámang ang masama sa ganitong sitwasyon at ang karibal na lalaki ay walang kasalanan o biktima lang din ng kanilang karelasyon.

Bagaman hindi tahasang nabanggit, hindi nakapaloob sa nakuhang naratibo ang paninisi sa karibal, bagkus, ibinaling ito sa karelasyong babae. Sinasabing ang karelasyon ang mas nagiging pokus ng galit at paninisi ng lalaki (Paul *et al.* 1993, 401-20). Isa itong dahilan kung bakit hindi masyadong nababangit ang karibal-dahil para sa kanila, wala naman itong kasalanan sa nangyari. Pinagtibay nito ang katangian ng lalaki bilang *reactor* kung saan wala siyang kontrol at responsabilidad sa kaniyang mga aksiyon, bagkus, tumutugon lámang siya sa inihahain sa kanya ng kapaligiran (Aguiling-Dalisay *et al.* 2000, 59). Sa konteksto ng pangangaliwa, alinsunod ito sa paniniwalang may posibilidad na inakit lámang ng babae ang lalaki at sinamantala lámang ng panghulí ang “biyayang” ibinibigay sa kaniya (Alano 1994, 59-103).

Ang hindi pagkumpronta ng mga kalahok sa kanilang karibal ay pahiwatig din sa hirarkiya ng lalaki at babae sa ating patriyarkal na lipunan. Dahil ang mga lalaki ay itinuturing na mas dominante (Aguiling-Dalisay *et al.* 1995, 143-66), maaaring itinuturing ng mga kalahok na kapantay ang kanilang karibal ngunit mas mababang uri ang kanilang karelasyon. Dahil dito, mas may ingklynasyon siláng harapin at pagmukhaing masama ang karelasyong mas mahina

kaysa sa kanilang karibal.

Pagsasawalang-bahala sa nangyari

Ayos naman kami

Kadalasan itong sagot ng mga kalahok na hinayaang paulit-ulit silá ng pagtaksilan ng kanilang karelasyon. Ayon sa kanila, ang pangunahing dahilan kung bakit hindi silá agad nakipaghiwalay ay ang kanilang mga anak. Sa katunayan, ang iilang kalahok na sumubok ayusin ang kanilang relasyon ay pawang may mga anak sa kanilang karelasyon, asawa man o *live-in* partner. Masasalamín ito sa sinabi ni Larry, “Alam mo ‘yun, ‘pag tinitingnan mo yung anak mo, siyempre maaawa ka. Kumbaga, umabot pa nga sa time na . . . hindi mo na s’ya mahal, pero dahil nga para na lang dun sa bata, maghohold on ka.”

Ang pagpapahalaga ng mga kalahok sa kanilang pamilya at mga anak ay isa ring manipestasyon ng kanilang *gender role* sa lipunang Pilipino. Ang pagiging mabuting haligi ng tahanan ay sinasabing isa sa mga pangunahing gampanin ng isang ama (Tan 1994). Kaugnay nito, kasama sa pamantayan ng pagkalalaki ang pagiging responsable at makapamilya (Rubio at Green 2009, 61-75). Dahil malaking kabawasan sa kanilang pagkalalaki ang pagkawasak ng kanilang pamilya, sinikap ng mga kalahok na maayos ang kanilang relasyon sa ina ng kanilang mga anak.

Isa ring dahilan kung bakit sinubukan nilá ng ayusin ang kanilang relasyon ay upang mapanatili ang pagtingin ng ibang tao na maayos ang kanilang pagsasama. Nangingibabaw ang konsepto ng hiya, lalo na ang kahihyan, dahil iniisip nilang wala na silá ng mukhang maiharap sa ibang tao kapag nalamang nangangaliwa ang kanilang karelasyon. Masasalamín ito sa sinabi ni Larry, “Ayoko lang makita nila na fail yung relationship ko. Ganun. Gusto ko, kumbaga parang kung ano ‘yung nakikita nila sa Facebook na masaya, parang gano’n. Pero sa likod nun, hindi pala.” Maaaring iugnay ito sa pag-aaral ni Jurisprudencia (2007) na ang mga lalaking inabuso ng kanilang karelasyon ay matagal na itinago ang kanilang karanasan dahil ayaw nilá ng kutyain silá ng ibang tao.

Ang klase ng pagtitiis na ipinakita ng mga kalahok ay nagpapatunay lamang ng malaking pagpapahalaga nilá sa kanilang reputasyon at imahen na pagiging dominante sa mata ng iba. Gaya ng sinabi ni Pete, “Ayoko nang sabihin sa kanila. . . . Mas maganda

na lang, sa akin na lang. Kung ano ba 'yung nakakaganda, 'yun na lang." Ang pagkukunwaring maayos ang takbo ng kanilang relasyon ay sumasalamin sa kanilang kagustuhan na ipakitang silá pa rin ang may kontrol at dominante sa kanilang relasyon kahit salungat ito sa totoong nangyayari sa kanila.

Tara, inom!

Sa puntong umayaw na ang lalaki at itinigil na niya ang kanilang relasyon, alak agad ang unang karamay niya. Sa paraang ito, sinusubukan ng mga kalahok na maging manhid sa kanilang emosyon at makalimot sa problemang kanilang pinagdadaanan. Sinasabing ang paglalasing ay paraan ng mga machong lalaki (o *malalaki* sa kontekstong Ilokano) upang malutas ang kanilang problema (Pingol 2000, 132) o hindi naman kaya'y isang *coping strategy* ng mga lalaking ang ingklynasyon ay umiwas sa mga ito (Cooper et al. 1992, 139-52).

Ang pagnanais na makalimot sa pangangaliwa ng karelasyon ay binigyang-halimbawa ni Onyok nang banggitin niyang ang unang reaksiyon niya sa natuklasan ay "Nagpakalunod ako sa alak." Isa rin itong paraan ng pagsasawalang-bahala sa nangyari dahil imbis na tanggapin nilá ang paít ng kanilang dinanas ay mas pinipili niláng magpakalasing. Ipinapakita nito na naniniwala ang mga kalahok na bilang mga lalaki, hindi dapat nilá iniinda ang sakít at mga negatibong emosyon dahil sa nangyari.

Wala 'yon!

Nang si Rody ay tinanong kung may pinagsabihan siya tungkol sa pangangaliwa ng kaniyang karelasyon, ang sagot niya ay "Wala, kasi nahihya ako banggitin sa kanila na naghiwalay kami kasi sobrang solid couple namin. 'Di ko sinabi sa kahit kanino." Gayon din ang kuwento ni Pete, "Alam nila nahiwalay na kami pero hindi nila alam kung ano yung tunay na nangyari. Hindi ko na sinabi."

Sa salaysay ng mga kalahok, walang nangyaring pagkukuwento sa magulang, walang pag-iyak sa kaibigan, at walang paghingi ng tulong noong bago pa ang pangyayari. Ang pagkukuwento tungkol sa kanilang karanasan ay nangyari lamang matapos niláng mag-*move on*—noong ayos na silá at matagal nang tapos ang kanilang relasyon.

Ayon sa mga kalahok, gusto niláng protektahan ang reputasyon ng kanilang karelasyon kaya hindi nilá sinabi sa iba ang nangyari. Ang salaysay ni Danilo, “I didn’t want her image to be ruined sa family so I didn’t tell them.” Muling pinapakita nito ang kanilang pagiging maginoo kaya nilá pinagtataktan ang kanilang karelasyon.

Subalit sa mas malalim na pag-aanalisa ay hindi lamang ito ang dahilan kung bakit hindi nilá nagawang magkuwento sa iba. Lumabas na nais niláng protektahan ang kanilang sarili mula sa kahihyan, higit sa pagprotekta nilá sa kanilang karelasyon, dahil tila ba hindi silá tunay na lalaki kapag kinuwento nilá ang mga ito. Nang tanungin si Larry kung sinabi ba niya sa kaniyang kaibigan ang tungkol sa pagtataksil ng kaniyang kinakasama, sagot niya, “Hindi ko rin s’ya makausap . . . ‘pag malungkot ako, ganu’n. Kasi, lalaki, so parang aasarin ka na ‘O, lambot mo naman!’”

Ayon kina Liwag, de la Cruz, at Macapagal (1998, 1-46), ang kalalakhian sa ating lipunang patriyarkal ay tinuruang huwag umiyak, maging malakas, at harapin ang pagsubok nang mag-isa. Maiuugnay rin dito ang nakita ni Santiago (1975, 160) na ang tunay na lalaki ay inilarawan bilang “hindi bakla; matapang [at] mahinahon.” Dahil dito, ang pagpapakita ng emosyon at paghingi ng tulong ay katawa-tawa para sa mga lalaki dahil manipestasyon ang mga ito ng kanilang kahinaan. Maiuugat din ito sa tingin nila sa kanilang pagkalalaki – sa kagustuhan niláng patunayan na totoo siláng lalaki na kayang dalhin ang kanilang sarili.

Isang pag-iwas din sa kahihyan ang pagkukunwari ng mga kalahok na hindi silá masyadong naapektuhan ng pangangaliwang kanilang dinanas. May kinalaman ito sa kanilang reputasyon bilang isang lalaki at sa *honor code* na kinikilala ng mga lalaki sa isang lipunan (Vandello at Cohen 2008, 652-67). Dahil ang reputasyon at dignidad ng mga lalaki ay kailangang patuloy na pinatutunayan at pinaigting sa iba’t ibang paraan, isang pagpapamalas ng pagkalalaki ang pag-asta na balewala lamang sa kanila ang pangangaliwa ng kanilang karelasyon. Sinabi sa rin sa isang pag-aaral na ang pagkilala sa pangangaliwa ng karelasyon ay nagreresulta sa pagkapahiya ng isang lalaki, lalo na sa mga patriyarkal na bansa (Jankowiak *et al.* 2002). Ang pagkukunwaring ito ay pinagpatuloy ng mga kalahok dahil kahit nabasag na ang tingin nilá sa kanilang sariling pagkalalaki, kailangan ay maisalba pa rin ang kanilang reputasyon at ang imaheng silá ay malakas (Liwag *et al.* 1998, 1-46).

Marami pang ibang babae diyan

Kuwento ni Rody, ang payo raw ng tatay niya sa kaniya ay, “Sabihin natin na mayroon ka ngang isda na nakuha, pero sobrang dami namang isda sa buong mundo.” Dahil sa pag-uudyok ng mga kaibigan ni Larry, ganito na rin ang naging kaisipan niya sa kaniyang karelasyon, “Dami namang babae, iiwanan na lang kita. Hindi ka naman pala worth it e.”

Maiuugnay muli ito sa *mate value* (Phillips 2010), na dahil mataas ang tingin ng mga kalahok sa kanilang sarili ay iniisip nilang marami pa silang pagpipiliang mga babae kaya’t hindi nila dapat indahin ang pangangaliwa ng kanilang karelasyon.

Ang mga pahayag ng mga kalahok ay halimbawa rin ng pangkaraniwang katangian ng mga lalaki sa kulturang patriyarkal—ang pagiging *independent* sa kanilang karelasyon (Aguiling-Dalisay et al. 2000). Kasama rito ang kawalan o kakulangan ng *emotional attachment* sa kanilang karelasyon, kaya’t mabilis nilang hinahayaan kapag nakagawa sila ng masama. Matutunghayan ito sa sinabi ni Benjie, “Marami kasi d’yan nabigo sa pag-ibig. Sabi ko, ‘Ang babaw naman ng kaligayahan niyan’ Di ba? Kasi kung tutuusin, ang babaw ng kaligayahan ng mga ganiyan nagpapakamatay. Marami namang babae....” Makikita sa nabanggit ang pagsasawalang-bahala ni Benjie sa kahabaan ng walong taong relasyon nila, sa kabuoan ng pagkatao ng kanyang asawa, at sa kahalagahan ng pagkababae nito.

Marami sa mga lalaking Pilipino ang nag-iisip na sila ang dominante at may kapangyarihan habang ang mga babae ay pawang mga *sexual object* lamang (Valledor-Lukey 2012). Isinalarawan ito ng payo ng mga kaibigan ni Larry na “Ang dami-dami naman talagang babae d’yan. . . . Pumunta ka sa gig, may makikilala ka.” Para sa mga kalahok, hindi naman kawalan ang mga babae sa kanila at madali nilang mapapalitan ang kanilang karelasyon. Sa ganitong pananaw, ang kababaihan ay hindi dapat bigyang-halaga dahil mas mababa ang antas nila sa lipunan kompara sa kalalakihan.

Kahihyan: Ang sentral na tema ng diskurso

Mapapansin na ang mga kuwentong ibinahagi ng mga kalahok ay umiikot at paulit-ulit na bumabalik sa kanilang konsepto ng kahihyan na nakaangkla sa kanilang pagkalalaki at reputasyon bilang mabuting karelasyon. Masasalamin ito sa kanilang pag-iwas sa salitang “pangangaliwa” o sa mga terminong tumutukoy sa naranasan nila mula sa kanilang karelasyon. Binanggit lamang ng

mga kalahok ang mga salitang “na-ano”, “na-kuwan”, at “cheating”. Isa lang ang nagsabing naiputan siya sa ulo ng kaniyang kinakasama. Ang hindi nilá pagbibigay ng kongkretong depinisyon sa kanilang karanasan ay nagsasaad na ikinahihiya nilá ang dinanas niláng pagtataksil ng kanilang karelasyon. Ang mga terminong kanilang ginamit ay mas magaan – upang maliitin ang sitwasyon—at hindi nasasaklaw ang kabuuan at kalaliman ng kanilang karanasan.

Matutunghayan din ang kahihyan sa sinabi ni Tito na “Nasira na naman ang macho image ko,” dahil sa nangyari, at sa binanggit ni Onyok na “Lumaki pa ‘yung kahihyan ko,” dahil hinayaan niyang ilang beses siyang pagtaksilan ng kaniyang asawa. Nang sabihin ni Larry na, “Grabeng pang-iipot ‘yung ginawa sa ‘kin,” naintindihan namin ang rurok ng kahihyan na naranasan ng mga kalahok.

Ang kahihyan ay galing sa salitang-ugat na hiya, isang konseptong mahalaga sa pag-aaral ng Sikolohiyang Pilipino (Pe-Pua at Protacio-Marcelino 2000, 49-71; Bulatao 1964, 424-38). Ayon sa pag-aaral ni Barnett (1996, 276-82), ang kahihyan ay nagmumula sa labas, tulad ng pagpuri o pangungutya ng ibang tao. Maiuugnay rito ang natagpuan nina Clemente, Galang, at Arpon (2017) na walang hiya ang isang tao kung hindi mahalaga ang pagtingin ng ibang tao sa kaniya. Ito ay binigyang-kahulugan gamit ang mga konsepto ng dangal, integridad, at reputasyon na naipamamalas sa sosyal na estado ng isang tao sa lipunan. Dahil may *shame culture* ang Pilipinas (Pierse 1976, 41-46), ang pagkalalaki at reputasyon ng mga kalahok ay nakadepende sa pagtingin sa kanila ng ibang tao. Sa karanasan ng mga kalahok, nawala ang kanilang pagkalalaki dahil sa pangangaliwa ng kanilang karelasyon. Nagdulot ito ng kahihyan kaya naman kailangan niláng gumawa ng paraan upang mabawi ang kanilang dangal at pagkalalaki. Sa panayam kay Danilo, ipinaliwanag niya ang kalakaran sa kultura ng kahihyan at ang koneksiyon nito sa pagkalalaki:

Kasi nga may social stigma against guys being cheated on. Kahit nga sa probinsiya—alam mo ‘yun, ‘yung mga normal machismo . . . na, well ‘pag nag-cheat yung lalaki, he’s a guy. ‘Pag nag-cheat yung babae, pinependeho ka ng asawa. Mga ganu’n. So, siguro, may weird—di naman s’ya weird—meron ka pang antiquated belief na kapag girls ‘yung nag-cheat sa guy, mas nakakahiya kesa ‘pag guy ‘yung nag-cheat sa girl.

Dahil sa ganitong paniniwala, lumitaw sa diskurso ng mga

kalahok na malaki ang pagpapahalaga nilá sa kanilang sariling pagkatao, pagkalahok, at reputasyon. Ang kanilang damdamin, kaisipan, at aksiyon sa pangangaliwa ng kanilang karelasyon ay naiimpluwensiyahan ng kahihyan, kaya naman pinilit niláng ipinta na masama at makasalanan ang mga babae, ilabas sa usapan ang mga karibal na lalaki, at ipagsawalang-bahala ang pangyayari. Ang lahat ng ito ay ginawa nilá upang maihango ang kanilang sarili sa kahihyan at maingat ang kanilang nabawasang pagkalahok.

PAGLALAGOM AT IMPLIKASYON

Nagkaroon kami ng pagkakataong masuri ang kanilang pagbibigay-kahulugan sa kanilang karanasan. Ang mga ito ay hindi lamang simpleng personal na mga naratibo kung hindi kuwento rin ng mas malaking kalakaran sa pagitan nilá at ng kanilang lipunan na hindi napaghihiwalay—sa kinasanayan niláng lugar, kultura, at paraan ng pakikitungo sa ibang tao. Sa pag-aanalisa ng kanilang diskurso, mula sa mga salitang kanilang ginamit hanggang sa paraan ng paglalarawan sa mga tauhan ng kanilang naratibo, natunghayan namin ang mas malalim na kahulugan ng kanilang mga kuwento.

Sa ang masamang babae at ang maginoong lalaki, ang ipinakitang diskurso ng mga kalahok ay ang paghahambing ng kanilang pagkatao at ng pagkatao ng kanilang karelasyon. Dahil ito ay kanilang sariling kuwento, makikita na mas matinding ang paglalarawan nilá sa kanilang sarili kompara sa ibang tao. Ipinapahayag nilá na silá ay mga komplikadong nilalang na mayroong mabibigat na kadahilanan, motibasyon, at pananaw sa buhay samantalang ang kanilang mga karelasyon ay simple lamang. Makikita ito sa pagbibigay-katwiran nilá sa kanilang mga pagkukulang at ang pagkukusang sabihin na hindi silá nananakit ng babae, subalit pagdating sa kanilang karelasyon, ang paglalarawan lamang sa kanila ay mapaghanap, malandi, at hindi marunong makontento.

Sa pagkawala sa istorya ng karibal na lalaki, pinaigting pa ng mga kalahok ang pag-aangat sa kanilang sarili sa pamamagitan ng pagkukuwento na hindi nilá sinaktan o kinausap man lang ang kanilang mga karibal. Taliwas ito sa mga naunang pag-aaral na mataas ang nibel ng agresyon ng mga lalaki kapag nakaranas silá ng pangangaliwa ng kanilang karelasyon (Vandello at Cohen 2003, 997; Miller at Maner 2008). Gayundin, ipinahihiwatig ng mga kalahok na walang kasalanan ang kanilang karibal at ang paninisi ay nakatuon lamang sa kanilang karelasyon.

Sa *pagsasawalang-bahala sa nangyari*, ang pagsasalba ng mga kalahok sa kanilang pagkalalaki ay ipinahayag sa pagbabalewala sa kataksilang kanilang dinanas. Sa pagpapakitang ayos lamang silá at hindi silá gaanong naapektuhan sa nangyari, sinasabi nilá na hindi mahalaga ang kanilang karelasyon at may iba pang babaeng puwedeng ipalit sa kanila. Ipinakikita nilá na hindi silá naisahan, hindi silá taluhan, at sa hulí ay silá pa rin ang dominante dahil silá ang may kakayahang pumili ng kanilang makakarelasyon.

Ang lahat ng ito ay sinasaklaw ng konsepto ng kahihyan na pinagtatakpan ng mga kalahok ang kanilang mga pagkukulang, kahinaan, at negatibong karanasan sa buhay upang mapanatili ang ang kanilang imahen bilang tunay na lalaki. Sa mga karanasang ito makikita ang kultura ng kahihyan sa Pilipinas: ang pangungutya sa mga lalaking naisahan ng mga babae at ang pagtanggap ng dangal sa mga lalaking pinagtaksilan ng kanilang karelasyon. Maiuugnay dito ito sa nakita ni Santiago (1975, 162) na dalawang sukatan ng pagkalalaki, ang katangian at kakayahan. Dahil dito, ang desisyon ng mga lalaki matapos ang ganitong karanasan na hindi ipakitang may pagkukulang at may kahinaan silá ay nakatuon sa pagpupursiging maibalik ang kanilang pagkalalaki at maiangat ang kanilang reputasyon.

Malaki ang implikasyon ng pananaliksik na ito sa tunggalian ng kasarian sa ating lipunan. Kahit sa mga sitwasyong silá ang dehado, nilalayon pa rin ng mga lalaki na maging dominante at maipailalim ang mga babae sa kanilang kontrol. Samakatwid, lalo lamang naging kapansin-pansin ang kanilang pagtatangi sa kanilang pagkalalaki at pagsisikap na mapanatili ang *status quo* sa pamamagitan ng pagpapababa sa imahen ng babae at pagpipinta rito bilang masama.

Kinakailangan ding suriin ang papel na ginagampanan ng babae sa isang romantikong relasyon at sa kabuoan ng lipunang kaniyang ginagalawan. Ang *double standard* sa pananaw ng mga Pilipino ay nagtutulak sa kolektibong pagtingin na ang mga babae ay masama kapag hindi silá sumunod sa pamantayang itinalaga sa kanila ng lipunan. Samantala, ang mga lalaki ay malayang gumawa na mga bagay na maaaring yumurak sa imahen ng babae. Dahil sa ganitong *dichotomy* ng lalaki at babae, mas mabigat ang nagiging paratang at pagpapahiya sa mga babae, silá man ang naging kabit o ang nangaliwa. Ang mga lalaki naman ay lumalabas na walang

kasalanan dahil ang pangangaliwa ay “natural lamang” sa kanila (Pe-Pua 1990, 75-85). Makikita rin sa batas na hindi pantay ang pagpataw ng parusa sa mga lalaki at babaeng nangaliwa; mas mabilis akusahan at mas matindi ang parusang ipinapataw sa babae kaysa sa lalaki (Official Gazette 1930).

Sa huli, lumalabas na masama at delikado ang mga babae dahil kahit saan siya ilugar sa isang romantikong relasyon, kapag may nangyaring hindi kanais-nais ay siya pa rin ang sisisihin. Sa kuwento ng mga lalaking nakaranas ng pangangaliwa ng kanilang karelasyon, namamayani pa ring naratibo na nakahihigit ang mga lalaki sa babae sa kahit maraming aspekto ng isang relasyon.

LIMITASYON AT REKOMENDASYON

Muli, aming kinikilala ang limitasyong dulot ng aming kasarian. Marahil ay mas magiging madali para sa mga lalaki ang magkuwento sa kapuwa nilá lalaki, lalo na’t ang karanasang aming pinagtuunan ng pansin ay sensitibo at nagdudulot ng kahihyan para sa kanila. Sa mga susunod na mananaliksik, makabubuting magkaroon ng kapanayam na lalaki upang maging mas malalim ang paggalugad sa karanasan ng mga kalahok.

Maganda ring magkaroon ng *comparative studies* sa konteksto ng pangangaliwa upang mapaghambing ang mga karanasan at pananaw ng mga lalaki at babaeng kinaliwa o ng mga lalaki at babaeng nangaliwa.

Makabuluhan ding pag-aralan kung magkakaroon ba ng pagbabago sa pagpapakahulugan, epekto sa mga pananaw, at tingin sa kanilang pagkalalaki ang mga kalahok kung sa pangangaliwa ng kaniyang babaeng karelasyon ay babae ang kaniyang magiging karibal, lalo na ngayon na mas tanggap na ang relasyong homoseksuwal. Maaaring mag-iba ang tunggalian sa dinamikong relasyon ng kalahok at ng kaniyang karelasyon pati na rin sa pagitan ng kalahok at ng kaniyang karibal sa ganitong sitwasyon.

Mabuti ring pag-aralan pa nang mas maigi ang lokal na konteksto ng pangangaliwa sa pamamagitan ng pagsusuri sa patriyarkal na lipunan sa Pilipinas bilang malaking impluwensiya sa mga karanasan, desisyon, at aksiyon ng mga taong nakaranas nito. Maaaring ang maging pokus ng ganitong pananaliksik ay hindi ang mga taong nakaranas ng pangangaliwa, kung hindi ang mga taong nakapaligid sa kanila.

SANGGUNIAN (REFERENCES)

- Aguiling-Dalisay, Grace, Ma. Lina Van Heugten, at Mariano Sto. Domingo. 1995. "Ang Pagkalalaki ayon sa Mga Lalaki: Pag-Aaral sa Tatlong Grupong Kultural sa Pilipinas." *Philippine Social Sciences Review* 52, no. 1-4: 143-66. (Masculinity According to Men: A Study of Three Cultural Groups in the Philippines).
- Aguiling-Dalisay, Grace, Roberto Mendoza, Edzel Mirafelix, Jay Yacat, Mariano Sto. Domingo, at Francis Bambico. 2000. *Pagkalalake (masculinity): Men in control? Filipino male views on love, sex and women*. Quezon City: Pambansang Samahan sa Sikolohiyang Pilipino.
- Alano, Marianne. 1994. "Infidelity: the querida system in the Philippines." *Philippines Journal of Psychology* 27: 59-103.
- Alcantara, Adelamar N. 1994. "Gender roles, fertility, and the status of married Filipino men and women." *Philippine Sociological Review* 42, no. 1/4: 94-109.
- Amato, Paul R., at Stacy J. Rogers. 1997. "A longitudinal study of marital problems and subsequent divorce." *Journal of Marriage and the Family* 59, no. 3: 612-624. doi: 10.2307/353949.
- Aquino, Monina. "Feminist Theories and Movements." WD 210, August 2019, University of the Philippines Diliman, Quezon City. Class Discussion.
- Barnett, Milton L. 1996. "Hiya, Shame and Guilt: Preliminary Consideration of the Concepts as Analytical Tools for Philippine Social Science." *Philippine Sociological Review* 14, no. 4: 276-82.
- Beroin, Angeline, Alyzza Encabo, at Sharmel Manuel. 2017. "The post-traumatic growth of male non-participating partners of infidelity." *Antorcha* 4, no. 2-3.
- Bulatao, Jaime C. 1964. "Hiya." *Philippine Studies* 12, no. 3: 424-38.
- Bulatao, Rodolfo A. 1978. "The double standard in sex roles." *Philippine Sociological Review* 26, no. 3/4: 201-23.
- Buss, David M. 2002. "Human mate guarding." *Neuroendocrinology Letters* 23, no. 4: 23-29.
- Clemente, Jose Antonio R, Adrienne John Galang, Alessandra T. Arpon. 2017. "Adrienne John Galang, Alessandra T. Arpon." *DIWA E-Journal* 5: 39-73.
- Connell, Robert W., and James W. Messerschmidt. 2005. "Hegemonic masculinity: Rethinking the concept." *Gender & Society* 19, no. 6: 829-859.
- Cooper, M. Lynne, Marcia Russell, Jeremy B. Skinner, Michael R. Frone, at Pamela Mudar. 1992. "Stress and alcohol use: moderating effects of gender, coping, and alcohol expectancies." *Journal of Abnormal Psychology* 101, no. 1: 139-52. doi: 10.1037/0021-843X.101.1.139.
- de Castro, Leonardo D. 1995. "Pagiging Lalaki, Pagkalalaki, at Pagkamagino." *Philippine Social Sciences Review* 52, no. 1-4: 127-142. (Being Men, Masculinity, and Gentlemanliness).
- Department of Social Welfare and Development. 2012. "One out of five women is abused." Inakses noong Enero 5, 2019. <http://www.dswd.gov.ph/1-out-of-5-women-is-abused-dswd/>.
- Drigotas, Stephen M., at William Barta. 2001. "The cheating heart: Scientific explorations of infidelity." *Current Directions in Psychological Science* 10, no. 5: 177-80.
- Ein-Dor, Tsachi, Adi Perry-Paldi, Gilad Hirschberger, Gurit E. Birnbaum, at Danit Deutsch. 2015. "Coping with mate poaching: Gender differences in detection of infidelity-related threats." *Evolution and Human Behavior* 36, no. 1: 17-24. doi: 10.1016/j.evolhumbehav.2014.08.002.

- Fairclough, N., & Ruth Wodak. 1997. Critical discourse analysis. Sa *Discourse as social interaction*. Vol. 2, inedit ni Teun A. Van Dijk. London: Sage.
- Gee, James Paul. 2014. *An introduction to discourse analysis: Theory and method*. New York: Routledge.
- Gonzales, Ted. 2003. "The Filipino context of infidelity and resilience." *East Asian Pastoral Review* 40, no. 2.
- Gonzales, Teodulo, Joanne Greer, Nancy Jo Scheers, Elizabeth Oakes, at James Buckley. 2004. "Sources of Resilience in the Filipino Wives Responses to Spousal Infidelity." *Philippine Journal of Psychology* 37, no. 1: 74-103.
- Jankowiak, William, M. Diane Nell, and Anne Buckmaster. 2002. "Managing infidelity: A cross-cultural perspective." *Ethnology* 41, no. 1: 85.
- Johnson, Ryan T., Joshua A. Burk, at Lee A. Kirkpatrick. 2007. "Dominance and prestige as differential predictors of aggression and testosterone levels in men." *Evolution and Human Behavior* 28, no. 5: 345-51. doi: 10.1016/j.evolhumbehav.2007.04.003.
- Jurisprudencia, Jerry J. 2007. "Coming out of the shadows: Husbands speak about their experience of abuse in intimate relationships." *Philippine Journal of Psychology* 40, no. 2.
- Kawakita, Jiro. 1991. "The original KJ method." *Tokyo: Kawakita Research Institute* 5.
- Liwag, Ma. Emma Concepcion D., Alma S. de la Cruz, at Ma Elizabeth J. Macapagal. 1998. "How we raise our daughters and sons: Child-rearing and gender socialization in the Philippines." *Philippine Journal of Psychology* 31, no. 1: 1-46.
- Lustre, Amapola. 2010. *"Double Victimization in Intimate Male Partner Violence: Myths and Constructions"*. Bulacan: Baliuag University.
- Maccoby, Eleanor E., at Carol Nagy Jacklin. 1978. *The Psychology of Sex Differences*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Matud, Ma. Pilar. 2004. "Gender differences in stress and coping styles." *Personality and Individual Differences* 37, no. 7: 1401-15. doi: 10.1016/j.paid.2004.01.010.
- Miller, Saul L., at Jon K. Maner. 2008. "Coping with romantic betrayal: Sex differences in responses to partner infidelity." *Evolutionary Psychology* 6, no. 3. doi: 10.1177/147470490800600305.
- Nast, Heidi J. 1994. "Women in the Field: Critical Feminist Methodologies and Theoretical Perspectives: Opening Remarks on "Women in the Field"." *The Professional Geographer* 46, no. 1: 54-66. doi: 10.1111/j.0033-0124.1994.00054.x.
- Official Gazette. 1930. "Act No. 3815, s. 1930. An Act Revising the Penal Code and Other Penal Laws." Inakses noong Enero 5, 2019. <https://www.officialgazette.gov.ph/1930/12/08/act-no-3815-s-1930/>.
- Paul, Luci, Mark A. Foss, at Jianna Galloway. 1993. "Sexual jealousy in young women and men: Aggressive responsiveness to partner and rival." *Aggressive Behavior* 19, no. 6: 401-20. doi: 10.1002/1098-2337(1993)19:6%3C401::AID-AB2480190602%3E3.0.CO;2-S.
- Pe-Pua, Rogelia. 1990. "Ang Sikolohiyang Pilipino at ang Programang Pampopulasyon." *Philippine Population Journal* 6, no. 1-4: 75-85. (Filipino Psychology and the Family Planning Program).
- Pe-Pua, Rogelia, at Elizabeth A. Protacio Marcelino. 2000. "Sikolohiyang Pilipino (Filipino psychology): A legacy of Virgilio G. Enriquez." *Asian Journal of Social Psychology* 3, no. 1: 49-71. doi: 10.1111/1467-839X.00054.
- Phillips, April. 2010. "Indignation or insecurity: The influence of mate value on distress in response to infidelity." *Evolutionary Psychology* 8, no. 4. doi: 10.1177/147470491000800413.

- Pierse, Gerard J. 1976. "Philippine culture patterns and psychopathology." *Philippine Journal of Mental Health* 7, no. 1: 41-46.
- Pineda-Ofreneo, Rosalinda, Victoria Narciso-Apuan, & Sylvia Estrada-Claudio. 1997. *WD 210, Feminist Theories and Movements*. Quezon City: UP Open University and the UP College of Social Work and Community Development.
- Pingol, A. 2000. "Ilocano masculinities." *Asian Studies* 36, no. 1: 123-33.
- Pizarro, Jemimah Gaité, at Rowena Gaspay-Fernandez. 2015. "Estranged Wife, Other Man's Beloved: Perspectives of Filipino Women Involved in Extramarital Relationships." *SAGE Open* 5, no. 1. doi: 10.1177/2158244014565823.
- Rubio, Ritchie Jovero, at Robert-Jay Green. 2009. "Filipino masculinity and psychological distress: A preliminary comparison between gay and heterosexual men." *Sexuality Research & Social Policy* 6, no. 3: 61-75. doi: 10.1525/srsp.2009.6.3.61.
- Rusbult, C. E., Drigotas, S. M., & Verette, J. 1994. The investment model: An interdependence analysis of commitment processes and relationship maintenance phenomena. Sa *Communication and Relational Maintenance*, inedit nina. In Daniel Canary, Daniel at Laura Stafford. San Diego: Academic Press.
- Santiago, Carmen E. 1975. Ang kahulugan ng pagkalalaki sa mga Pilipino. Sa *Handbuk ng Sikolohiyang Pilipino Bolyum 2: Gamit*, inedit ni Rogelia Pe-Pua. Quezon City: The University of the Philippines Press. (The meaning of *pagkalalaki* among Filipinos. Sa *Handbook of Filipino Psychology Volume 2: Application*).
- Scupin, Raymond. 1997. "The KJ method: A technique for analyzing data derived from Japanese ethnology." *Human organization* 56, no. 2: 233-37.
- Shackelford, Todd K., David M. Buss, at Kevin Bennett. 2002. "Forgiveness or breakup: Sex differences in responses to a partner's infidelity." *Cognition & Emotion* 16, no. 2: 299-307. doi: 10.1080/02699930143000202.
- Tan, Allen L. 1994. "Four meanings of fatherhood." *Philippine Sociological Review* 42, no. 1/4: 27-39.
- Tong, Rosemarie. 2009. *Feminist Thought: A More Comprehensive Introduction*. Boulder & San Francisco: Westview Press.
- Valledor-Lukey, Vivienne Velez. 2012. "Pagkababae at Pagkalalake (Femininity and Masculinity): Developing a Filipino Gender Trait Inventory and predicting self-esteem and sexism." PhD dissertation, Syracuse University.
- Vandello, Joseph A., at Dov Cohen. 2003. "Male honor and female fidelity: Implicit cultural scripts that perpetuate domestic violence." *Journal of Personality and Social Psychology* 84, no. 5: 997. doi: 10.1037/0022-3514.84.5.997.
- Vandello, Joseph A., at Dov Cohen. 2008. "Culture, gender, and men's intimate partner violence." *Social and Personality Psychology Compass* 2, no. 2: 652-67. doi: 10.1111/j.1751-9004.2008.00080.x.
- Ventura, Sylvia M. 1981. "The Ex-Husband." Sa *Being Filipino: Writings*, inedit ni Gilda Cordero-Fernando. Quezon City: GCF Books.
- Wetherell, Margaret, at Nigel Edley. 1999. "Negotiating hegemonic masculinity: Imaginary positions and psycho-discursive practices." *Feminism & Psychology* 9, no. 3: 335-56. doi: 10.1177/0959353599009003012.
- White, Gregory L., at Paul E. Mullen. 1989. *Jealousy: Theory, research, and clinical strategies*. New York: Guilford Press.